

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การปรับเปลี่ยนเพื่อการสืบสานวัฒนธรรมให้เหมาะสมและสอดคล้องกับยุคสมัยเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้และเกิดความองงามทางวัฒนธรรมนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่คนในสังคมผู้ผลิตวัฒนธรรมนั้น ๆ ต้องเข้าใจ รู้จัก และยอมรับธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง เพราะวัฒนธรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นของชนกลุ่มใด หรือสังคมใด ไม่ว่าจะยิ่งใหญ่หรือมีความเป็นมาที่ยาวนานเพียงไร ก็ต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญร่วมกันอยู่อย่างหนึ่งอันจะขาดเสียมิได้ นั่นคือ “การเปลี่ยนแปลง” หากจะว่าไปแล้ว วัฒนธรรมนั้นเปรียบเสมือนองค์กรทางชีวภาพ (Bio-Organization) (ชะวรัชชัย ภาติณฐ , ๒๕๓๘ : หน้า ๙๙) ที่สามารถขยายตัวได้ ปรับตัวได้ เกิดใหม่ได้ และตายได้ คล้ายกับเซลล์ในร่างกายของมนุษย์ ที่สามารถเกิดขึ้นใหม่และตายได้ในเวลาเดียวกัน

กล่าวได้ว่า สังคมใดๆ ก็ตามที่จะมีความเจริญวัฒนา จำเป็นต้องรู้จักเลือกรับวัฒนธรรมจากภายนอก ไม่ใช่ยืนตัวปิดตายอยู่ ถ้าสังคมใดที่ปิดตาย ก็จะมีวัฒนธรรมที่นิ่งตายสนิทเช่นกัน จะไม่มีความเจริญองงามอีกต่อไปและมีอาจอยู่ยั่งยืนได้ในที่สุด (พระธรรมปิฎก , ๒๕๓๘ : หน้า ๑๔)

ดังนั้น จึงเป็นเรื่องธรรมดาที่วัฒนธรรมหนึ่งจะมีการปรับเปลี่ยนตัวเองโดยการรับเอารูปแบบของวัฒนธรรมอีกแบบหนึ่งมาใช้ โดยการเลือกเอาแต่ส่วนที่ดี สรรเอาแต่ส่วนที่มีคุณค่าที่เป็นประโยชน์ โดยผ่านการพิจารณาและแยกแยะวิเคราะห์แล้วว่า เหมาะสมและเข้ากันได้ ที่สำคัญคือความใจกว้างพร้อมที่จะยอมรับ พร้อมทั้งจะปรับวัฒนธรรมทั้งเก่าและใหม่นั้นให้เข้ากัน

การผสมผสานกันทางวัฒนธรรมนั้น มิใช่เป็นแต่การรับ(Passive) หรือเลือกรับเท่านั้น เพราะการที่วัฒนธรรมจะเจริญต่อนั้น มิใช่อยู่ที่การเป็นฝ่ายตั้งรับแต่ฝ่ายเดียวไม่เช่นนั้น หากกลายเป็นฝ่ายที่ถูกรุกรานอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน ก็จะกลายเป็นวัฒนธรรมที่อ่อนกำลังลง และในที่สุดก็ถูกครอบงำหรือถูกกลืนโดยวัฒนธรรมที่มีกระแสใหม่และเข้มแข็งกว่า ดังนั้น ควรจะมีการรุก (Active) เจริญวัฒนธรรมประกอบกันไปด้วย โดยการทำให้วัฒนธรรมนั้นๆ สามารถ

ขยายตัวแผ่ความนิยมออกไปอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้การที่จะดำเนินการเช่นนี้ได้ นั้น เราสามารถกระทำได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว เพราะปัจจุบันมีเทคโนโลยีการสื่อสารมวลชนที่มีความก้าวหน้าอย่างยิ่ง

สิ่งที่ซับซ้อนและต้องใช้วิจารณ์อย่างยืดยาวนั้น ไม่ใช่ว่าอยู่ที่เฉพาะการนำเทคโนโลยีการสื่อสารมวลชนซึ่งเป็นวัฒนธรรมสมัยใหม่มาใช้ให้เป็นช่องทางสำหรับเผยแพร่วัฒนธรรมแบบเก่าเท่านั้น หากแต่ยังต้องคำนึงถึงด้วยว่า จะมีกลยุทธ์ในการเลือกใช้เทคโนโลยีการสื่อสารมวลชนอะไร และอย่างไร จึงจะถือได้ว่าเป็นไปในเชิงสร้างสรรค์และส่งเสริมวัฒนธรรมดั้งเดิมได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็ต้องไตร่ตรองด้วยว่า เมื่อใช้กลยุทธ์นั้นไปแล้ว จะก่อให้เกิดผลเสียหรือผลกระทบที่ไม่พึงปรารถนาอันจะเป็นการทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมให้น้อยที่สุด

ศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) ซึ่งเป็นเสี้ยวหนึ่งของวัฒนธรรมดั้งเดิมทั้งหมดของสังคมเองก็เช่นกันที่ต้องมีการปรับเปลี่ยนตัวเองตลอดเวลา โดยผสมเข้ากับเทคโนโลยีการสื่อสารมวลชน ทั้งนี้เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ในกระแสวัฒนธรรมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นยุคโลกไร้พรมแดน ทั้งนี้เมื่อมองในกรอบเฉพาะของเรื่องวัฒนธรรมของศิลปะการแสดงแล้ว (Performing Arts Culture) ตามทฤษฎีและแนวคิดทางวัฒนธรรมศึกษา (Cultural Study) นั้น พอจะแบ่งศิลปะการแสดงออกเป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ ซึ่งทั้งหมดนี้มีความเกี่ยวพันกันกับเทคโนโลยีการสื่อสารมวลชนอย่างยากที่จะแยกจากกันได้ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ , ๒๕๓๙)

๑. ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน (Folk Performing Art) มีความโดดเด่นตรงที่มีความเรียบง่ายเป็นแบบฉบับของตัวเอง ไม่มีความซับซ้อนเชิงสุนทรียะ (Aesthetic Complication) อย่างที่ศิลปะชั้นสูงมี นอกจากนี้ยังมีความใกล้ชิดกับผู้ชมและมีความสัมพันธ์ระหว่างศิลปินผู้แสดงกับผู้ดูเป็นอย่างมาก

๒. ศิลปะการแสดงชั้นสูง (High Performing Art) ซึ่งมีลักษณะตรงกันข้ามกับศิลปะการแสดงพื้นบ้านดังที่ได้กล่าวมา

๓. ศิลปะการแสดงสมัยนิยม (Popular Performing Art) ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อมีเทคโนโลยีทางการสื่อสารก้าวหน้าอย่างรวดเร็วเช่นยุคปัจจุบัน โดยลักษณะของศิลปะการแสดงประเภทสุดท้ายนี้มีข้อเด่นคือ มีเป้าหมายการผลิตเพื่อตลาด (Market Oriented) โดยเน้นเรื่องกำไร ชาติทุน เป็นประการสำคัญ ดังนั้นจึงมีการผลิตคราวละมาก ๆ (Mass product) โดยใช้เทคโนโลยีของสื่อมวลชนเป็นช่องทางสำหรับการเผยแพร่สู่สังคม ส่วนตัวเนื้อหาและรูปแบบนั้นก็ได้มาจากทั้งศิลปะพื้นบ้านและศิลปะชั้นสูง

สำหรับ “หมอลำ” ที่เป็นหัวข้อการศึกษาวิจัยนี้ จะมีขอบเขตครอบคลุมอยู่ระหว่างรอยต่อของศิลปะการแสดงพื้นบ้าน(Folk Performing Art) และศิลปะสมัยนิยม (Popular Art) โดยที่มีอาจแยกให้เด็ดขาดลงไปให้ชัดเจนได้

อย่างไรก็ตาม นักความสนใจของการวิจัยชิ้นนี้อาจจะมุ่งเน้นไปที่ประเด็นการศึกษา “หมอลำ” ในฐานะศิลปะการแสดงแบบสมัยนิยม(Popular Performing Art) ที่เกี่ยวข้องกับสื่อสารมวลชนสมัยใหม่เป็นหลัก

อันที่จริง หมอลำในฐานะที่เป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้าน(Folk Performing Art) เป็นที่รู้จักและคุ้นเคยของคนไทยมานานแล้ว โดยรากเหง้าของหมอลำนั้น สันนิษฐานว่าเดิมทีหมอลำเกิดขึ้นเพื่อการรักษาโรคโดยมี หมอลำผีฟ้า (บางถิ่นเรียกลำผีแถน ลำทรง ลำผีให้ลำสอง) ซึ่งคนโบราณมีสมมุติฐานว่า อาการเจ็บป่วยของคนเรานั้นเกิดจากการกระทำของบรรดาภูติผีและเทวดาบันดาลให้เป็นไป ดังนั้นจำเป็นต้องมีการกระทำใด ๆ อันจะยังความพอใจให้ผีนางเทวดา แล้วภูติผีเทวดาจะช่วยขจัดปัดเป่าโรคภัยให้หายไป ด้วยเหตุนี้ จึงมีร่างทรงมารำประกอบการขับร้องหมอลำโดยเฉพาะ เพื่อเป็นตัวกลางระหว่างผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติกับคนไข้ ในอันที่จะถามถึงอาการและวิธีรักษาต่อไป

ต่อมาเมื่อเริ่มมีวัฒนธรรมการอ่านหนังสือผูกให้กันฟัง เช่น ในงานงันเฮือนดี (งานศพ) งานหม้อกรรม (สมโภชคนคลอดลูก) จึงเริ่มมีการนำเอาเนื้อหากจากหนังสือเหล่านั้น (อาจจะเป็นนิทาน หรือวรรณกรรมพื้นบ้าน วรรณคดีทางพุทธศาสนา ฯลฯ) มาอ่านประกอบการเป่าแคน โดยมีการเรียงร้อยถ้อยคำให้มีสัมผัสคล้องจองกันและเข้ากับท่วงทำนองของดนตรีอันมีลีลาแบบพื้นบ้าน แล้วมีคนขับลำและจดจำ ตลอดจนมีการประดิษฐ์ทำนองใหม่ ๆ แดกแขนงออกไป สืบทอดเรื่อยมา

ปัจจุบันนี้ หมอลำจึงได้มีหน้าที่ใหม่ซึ่งเป็นหน้าที่แบบกลาย ๆ โดยเป็นการรักษาเหมือนกันหากแต่เป็นการรักษาโรคคิดถึงบ้าน (Home sick) สำหรับบรรดาคนอีสานที่พรากบ้านพลัดเมืองไปหางานทำต่างถิ่นฐาน ก็พอจะมีทางเลือกในการเปิดรับสื่อมวลชนประเภทต่าง ๆ เพื่อดูและฟังหมอลำเป็นเพื่อนคลายเหงาได้บ้าง

หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรชิ้นแรกสุดของไทย ที่มีการกล่าวถึงหมอลำนั้นจะเห็นได้จาก “ประกาศห้ามมิให้มีการเล่นแอวลาว” ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งพระองค์เป็นผู้ทรงออกประกาศนี้ด้วยพระองค์เอง (ประกาศในรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๔) (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, มปป: หน้า ๑๙๒-๑๙๔.)

ในขณะนั้น การเล่นแอวลาว (คือการขับร้องหมอลำ ประกอบการฟ้อนรำและเป่าแคน)เป็นที่นิยมกันมากในหมู่ชาวสยามทุกชนชั้น(เพราะแม้แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระราชอนุชาของรัชกาลที่ ๔ เอง ก็ทรงสามารถและโปรดการเป่าแคน

และขับร้องหมอลำตลอดจนฟ้อนรำแบบอีสานได้เป็นอย่างดี) ความนิยมนี้มีมากทั้งในกรุงและหัวเมือง จนถึงกับทำให้รัชกาลที่ ๔ ทรงออกประกาศให้เลิกเล่นแอ่วลาว หรือลาวแคนเสีย เพราะเกรงว่า ชาวไทยจะละทิ้งการเล่นของเมืองไทยหมด กระนั้นก็ตาม ก็ไม่ปรากฏว่า หมอลำได้เสื่อมสลายไปจากสังคมไทย แม้จะไม่มีหลักฐานที่เป็นบันทึกหรือจดหมายเหตุใด ๆ ที่แสดงผลในลำดับต่อมา แต่ก็สันนิษฐานได้ว่าการดำเนินบทบาทของหมอลำในฐานะศิลปะการแสดงพื้นบ้าน (Folk Performing Art) ก็น่าจะยังคงอยู่อย่างราบรื่นเรื่อยมา เช่น ยังปรากฏว่าหมอลำยังถูกใช้เป็นเครื่องมือสำหรับเป็น “สื่อ” ทางการเมืองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งขณะนั้นเกิดกบฏผีบุญในภาคอีสาน (จารุวรรณ ธรรมวัตร : มปป, หน้า ๑๐๖) มีการสื่อข่าวเรื่องผู้มีบุญ และอิทธิฤทธิ์ของผู้มีบุญในขณะนั้น โดยให้หมอลำเป็นกระบอกเสียงในการขับลำนำสร้างภาพและการสื่อข่าวเรื่องผู้บุญกระจายข่าวไปทั่ว ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็มีการใช้หมอลำเป็นสื่อ นำนโยบายของรัฐบาลไปข่าวประกาศ เป็นต้นว่า มีการลำต่อต้านคอมมิวนิสต์ สรรเสริญมหาสมุทรอเมริกา เรียกร้องให้ผู้ที่ยึดติดเข้าป่าให้ออกมามอบตัว โดยมีการผลิตรายการวิทยุและมีการถ่ายทำภาพยนตร์หมอลำออกฉายให้ประชาชนไทยและลาวได้ชม ซึ่งจัดทำโดยสำนักข่าวสารอเมริกา (USIS) (จุฬพล รอดคำดีและคณะ ,๒๕๑๑ : หน้า ๒๕)

ล่วงมายุคปัจจุบัน หมอลำก็ยังเป็นที่นิยมของคนโดยทั่วไปอยู่ แม้จะเป็นยุคที่สื่อมวลชนสมัยใหม่เข้ามาแทรกแซงการแสดงพื้นบ้าน และถึงกับทำให้การแสดงพื้นบ้านบางอย่าง ในบางภาคถึงกับสูญสิ้นไป เป็นต้นว่า ร่องเงิง ซึ่งเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านอย่างหนึ่งของภาคใต้ที่สูญไปกับกาลเวลา (จิตตนา หนูณะ : ๒๕๓๓) เนื่องจากไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับกระแสความเป็นไปของสื่อมวลชนสมัยใหม่ได้ การแสดงพื้นบ้านอื่น ๆ ที่ยังเหลืออยู่ส่วนใหญ่ก็อาการร่อแร่ทรยทริน มีแววว่ากำลังจะสูญหายและร่อนดับไปจากสังคมอย่างยากที่จะเยียวยาได้แล้ว เนื่องจากมีสื่อมวลชนสมัยใหม่ที่ก้าวเข้ามามีบทบาททั้งในด้านการให้ความบันเทิง และการให้ข้อมูลข่าวสาร แก่ประชาชนทั่วไป ซึ่งบทบาทส่วนนี้เมื่อเทียบกับศิลปะการแสดงพื้นบ้านแล้ว สื่อสมัยใหม่สามารถเข้าถึงผู้รับสาร (Audience) ได้อย่างรวดเร็ว หลากหลายรูปแบบและกว้างขวางกว่า ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์วิทยุ ซึ่งมีรายการต่าง ๆ สารพัดแบบ หลายสถานี มีตลอดทั้งวันทั้งคืนให้ได้เลือกชม ถ้าไม่ได้ดูโทรทัศน์ก็ยังมีวิดีโอเทป มีเลเซอร์ดิสก์ อินเทอร์เน็ต และภาพยนตร์ให้เลือกดูได้ ซึ่งรูปแบบของสื่อมวลชนสมัยใหม่นี้ จะเห็นได้ว่าผู้รับสารสามารถควบคุมการเปิดรับ และการเลือกรับสื่อได้ เช่น สามารถเลือกรายการโทรทัศน์ วิทยุ ที่ตนเองชอบใจ กระทั่งสามารถเลือกเวลาที่จะดูได้ตามความสะดวก

ในขณะเดียวกัน ศิลปะการแสดงพื้นบ้านทั่ว ๆ ไปกลับขาดคุณสมบัติเด่น ๆ ที่สื่อมวลชนสมัยใหม่มีอยู่ครบถ้วน เพราะศิลปะการแสดงพื้นบ้านนั้นค่อนข้างจะหาดูได้ยาก และไม่เป็นที่นิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจเป็นเพราะศิลปะการแสดงพื้นบ้านบางอย่างไม่

สามารถนำเสนอในรูปแบบใหม่ ๆ อย่างที่สังคมยุคโลกาภิวัตน์ต้องการได้ เช่น ไม่อาจจะทิ้งความเยิ่นเย้อ การดำเนินเรื่องที่ยืดเยื้อ เนื้อหายังเป็นแบบดั้งเดิม ภาษาที่ใช้ก็จำเป็นต้องใช้ภาษาถิ่นซึ่งเข้าใจยากสำหรับคนถิ่นอื่น ดังนั้น ความเป็นสื่อเพื่อมวลชนจึงไม่สามารถกินบริเวณกว้าง และที่สุดคือความไม่เหมาะสมกับยุคสมัย อีกทั้งศิลปะการแสดงพื้นบ้านบางอย่างก็หายาก จึงพลอยทำให้มีราคาแพงด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ศิลปะการแสดงพื้นบ้านบางของบางภาค เช่น โนราห์ มีระบบระเบียบในการสืบทอด หรือธรรมเนียมในการเล่นที่ยุ่งยากซับซ้อนเกินไป จึงขาดการถ่ายทอด ยิ่งคนรุ่นใหม่ที่ไม่ค่อยชอบสิ่งที่เป็นพิธีรีตองก็ยิ่งไม่ให้ความสนใจ จากปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวจึงส่งผลให้วัฒนธรรมศิลปะการแสดงพื้นบ้านบางอย่างค่อย ๆ ถูกกลืนหายและเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา

จะเห็นได้ว่ากำเนิดของสื่อมวลชนนั้นเป็นการเกิดมาเพื่อเป็นคู่แข่งของศิลปะการแสดงพื้นบ้านโดยทั่วไปโดยแท้ เพราะแม้จะเกิดทีหลังแต่ก็ยังสามารถเข้ามานั่งในใจคนและครองส่วนแบ่งในหัวใจของชาวปฐวี ชาติได้อย่างท่วมท้น ทำให้เกิดผลกระทบชนิดที่ว่าการแสดงพื้นบ้านซึ่งเดิมทีนั้นเคยทำหน้าที่ต่างๆในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการให้ความบันเทิง การอบรมบ่มเพาะ การสั่งสอนจริยธรรม การให้ข้อมูลข่าวสาร การสร้างปฏิสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นในระหว่างชุมชน ฯลฯ กลับกลายเป็นสิ่งที่ล้าสมัย ไม่เข้ากับสภาพสังคมไปเสียแล้ว

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้นที่ว่า สื่อมวลชนสมัยใหม่เข้ามาแทรกแซงและดำเนินบทบาททดแทนศิลปะการแสดงพื้นบ้านนั้นดูเหมือนจะเกิดกับศิลปะการแสดงพื้นบ้านอื่นๆ ของภาคอื่น ๆ แต่สำหรับหมอลำของภาคอีสานกลับเป็นกรณียกเว้น เพราะไม่ได้ถูกดูดเข้าสู่กระแสวงแหวนแห่งความเสื่อมสลายนั่นเอง ทั้งนี้จากการที่เรายังสามารถเห็น ได้ยินได้ฟังหมอลำประเภทต่าง ๆ อยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน และยังมีผลการยืนยันจากงานวิชาการ เช่น รายงานการวิจัยเรื่อง “การสำรวจสื่อพื้นเมืองในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” โดย จุมพล รอดคำดี และคณะ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๗ พบว่ายังมีการเล่นหมอลำอยู่อย่างแพร่หลายในทุกจังหวัดภาคอีสาน (จุมพล รอดคำดี และคณะ : ๒๕๒๗)

ด้วยเหตุดังกล่าวจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่น่าสนใจที่จะหาคำตอบว่า สื่อมวลชนสมัยใหม่เข้ามาทำอะไรกับหมอลำบ้างจึงทำให้หมอลำยังคงอยู่ได้ โดยที่ดูเหมือนว่าทั้งสองฝ่ายต่างสามารถผสมผสานกันอย่างกลมกลืนและไปด้วยกันได้เป็นอย่างดี

ลักษณะปรากฏการณ์ดังกล่าวข้างต้นที่ว่า ศิลปะการแสดงพื้นบ้านอยู่ได้หรือไม่ได้เมื่อเกิดสื่อมวลชนขึ้นนั้น เราพอจะอธิบายให้ชัดเจนได้โดยการวิเคราะห์ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่าง ศิลปะการแสดงพื้นบ้าน(บางทีก็มีผู้เรียกว่าเป็นสื่อพื้นบ้าน)กับสื่อมวลชนที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ ซึ่งพอจะแบ่งออกเป็น ๓ รูปแบบ (กาญจนา แก้วเทพ : ๒๕๓๔, หน้า ๖) คือ

๑. สื่อพื้นบ้านกับสื่อมวลชนไม่มีความสัมพันธ์กัน (separation) คือเป็นแบบต่างฝ่ายต่างอยู่ ต่างพัฒนาไปตามวิถีทางที่ตนอยากกระทำ และมีกลุ่มเป้าหมายของตัวเอง

๒. สื่อทั้งสองอย่างขัดแย้งและแข่งขันกัน (contradiction and competition) ฝ่ายใดที่แข็งแรงกว่าก็จะเข้าไปแทนที่ฝ่ายที่อ่อนแอกว่า

๓. สื่อทั้งสองประเภทสามารถส่งเสริมเกื้อหนุนซึ่งกันและกันได้ (complementarity) เช่น สื่อหนึ่งอาจจะเป็นช่องทางให้กับอีกสื่อหนึ่ง สื่อหนึ่งอาจจะเป็นเนื้อหาให้กับอีกสื่ออีกอย่างหนึ่งได้ เป็นต้น อันเป็นลักษณะของการถ้อยที่ถ้อยอาศัยและไม่แข่งขันกันเอง

อย่างไรก็ตาม ลักษณะความสัมพันธ์ของศิลปะการแสดงพื้นบ้านของไทยกับสื่อมวลชนส่วนใหญ่แล้วมักจะตกอยู่ในข่ายสองประเภทแรกจึงเป็นเหตุให้ศิลปะการแสดงพื้นบ้านส่วนใหญ่เกิดภาวะการปรับตัวไม่ได้ หรือไม่ยอมปรับตัว หรือปรับตัวไม่ทัน และแล้วก็ค่อย ๆ เสื่อมความนิยมจนสูญสลายไปในที่สุด

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างหมอลำกับสื่อมวลชนอันเป็นแบบที่ ๓ นั้น เราสามารถสังเกตได้อย่างชัดเจนจากสังคมปัจจุบัน โดยที่สื่อมวลชนสมัยใหม่กลายเป็นช่องทางในการเผยแพร่หมอลำ ในขณะที่เดียวกันที่หมอลำก็เป็นเนื้อหาสำหรับสื่อมวลชนด้วย และบางครั้งหมอลำก็หยิบยืมเอาเนื้อหาบางอย่างของสื่อมวลชนมานำเสนอใหม่ในรูปแบบของตัวเอง เป็นต้น

หลังจากที่ผู้วิจัยได้สำรวจเบื้องต้นแล้วพบว่าการทำหน้าที่หมอลำสามารถดำรงอยู่ได้ในปัจจุบันก็เนื่องมาจากสาเหตุ ๒ ประการเป็นสำคัญคือ

๑. หมอลำมีคุณวิเศษของความเป็น Folk Performing Art อยู่ตรงที่ว่า ศิลปะการแสดงพื้นบ้านโดยทั่วไปนั้นมีลักษณะเด่น ๓ ประการคือ มีลักษณะเรียบง่าย มิได้มีความซับซ้อนเชิงสุนทรียะแบบศิลปะชั้นสูง มีความใกล้ชิดกับผู้ชม และมีความสัมพันธ์ระหว่างศิลปินผู้แสดงกับผู้ดูการแสดง

๒. สื่อมวลชนได้เข้ามามีส่วนอย่างมากในการทำหน้าที่เป็นช่องทาง (Channel) ในอันที่จะเผยแพร่ (Distribution) หมอลำให้เป็นที่รู้จักกว้างขวางขึ้น ทั้งนี้เราพอจะมองเห็นปรากฏการณ์ดังกล่าวได้อย่างชัดเจนเนื่องจากมีตัวบ่งชี้ (Indicator) ที่สำคัญหลายอย่าง เช่น การที่มีการผลิตและสร้างสรรค์หมอลำออกมาสู่กลุ่มเป้าหมาย (target group) อย่างต่อเนื่องและหลากหลายรูปแบบมากขึ้น โดยการนำเสนอในรูปแบบต่าง ๆ กันออกไป ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ศิลปะการแสดงพื้นบ้านหมอลำนั้นสามารถเข้ากันกับสื่อมวลชนได้ในลักษณะความสัมพันธ์แบบส่งเสริมเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน คือ หมอลำเองก็กลายเป็นเนื้อหาของสื่อมวลชน และสื่อมวลชนเองก็เป็นช่องทาง (Channel) ให้หมอลำดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

พอมถึงสมัยนี้ ซึ่งเป็นยุคศิลปะสมัยนิยม(Popular Art) กำลังเฟื่องฟู แม้หมอลำจะสามารถเข้าไปมีส่วนแบ่งในความนิยมของคนตามยุคสมัยได้เนื่องจากหมอลำมีลักษณะที่สำคัญสองประการดังกล่าวข้างต้นนั้น แต่หมอลำก็อาจจะสูญเสียเอกลักษณ์ของศิลปะพื้นบ้านบางอย่างไปด้วย ทั้งที่รู้ตัวและที่โดยไม่รู้ตัว

กาญจนา แก้วเทพ(๒๕๔๑) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับสถานการณ์การผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างประเพณีสื่อพื้นบ้าน กับสื่อมวลชนไว้อย่างน่าสนใจว่า ทั้งสื่อมวลชนและสื่อพื้นบ้านนั้นต่างก็เป็นส่วนเสี้ยวหนึ่งของวัฒนธรรมไทยที่จำเป็นต้องมีการ “ปรับเปลี่ยนตัวเอง” (Adaptive) และ “ต้องส่งเสริมช่วยหนุนคนอื่น” ซึ่งจากการสำรวจนั้น กาญจนา แก้วเทพ พบว่าเมื่อสื่อทั้งสองประเภทมาพบกันแล้วก็เกิดผลลัพธ์ที่ไม่เป็นไปตามที่คาด เช่น แทนที่สื่อมวลชนซึ่งเป็น “น้องใหม่” จะปรับตัวเข้าหาสื่อพื้นบ้านแบบพบกันครึ่งทาง กลับเป็นว่า สื่อพื้นบ้านต้องปรับตัวอยู่ฝ่ายเดียว (อาจจะเนื่องจากพันธุนาการของวัฒนธรรม สื่อมวลชนที่มีมากและซับซ้อนกว่าสื่อพื้นบ้าน เช่น เรื่องธุรกิจ เวลา กฎระเบียบ ฯลฯ ทำให้สื่อมวลชนปรับตัวได้ยากกว่า) ดังนั้นเมื่อเป็นการพบกันค่อนข้าง หรือ ปรับตัวอยู่ฝ่ายเดียวจึงทำให้ฝ่ายที่ต้องปรับตัวมากลำบากอยู่ฝ่ายเดียว เช่นที่สื่อพื้นบ้านปรับตัวไปมากเสียจนหลุดจากกรอบเดิมของตนเองหรือมองไม่เห็นเอกลักษณ์ของตนเองอย่างที่ เป็นอยู่ในทุกวันนี้

นอกจากนี้ การที่สื่อมวลชนได้พยายามแสดงบทบาทเป็นผู้ส่งเสริมและสนับสนุนสื่อพื้นบ้านในรูปแบบต่าง ๆ ด้วยความหวังดีก็อาจจะกลายเป็นผลร้ายก็ได้ เช่น การเปิดเวทีให้แก่สื่อพื้นบ้านแต่เปิดให้ใช้วัฒนธรรมของตัวเองเป็นหลักอย่างโทรทัศน์ที่มีวัฒนธรรมการจับเวลา (Clock culture) (เนื่องจากสื่อมวลชนกำเนิดขึ้นมาเพื่อหากินกับเวลา และพื้นที่อันจำกัด) แต่สื่อพื้นบ้านกลับถึงความสบายๆ เล่นได้อย่างเย็นเยือก ยืดเยื้อและยาวนาน ดังนั้นเมื่อโทรทัศน์ตั้งเวลาให้สื่อพื้นบ้านเล่นอย่างจำกัดจำเขี่ย เช่น ให้นำหนังตะลุงเล่นภายใน ๑ ชั่วโมง แต่หนังตะลุงต้องเล่นอย่างน้อย ๓ ชั่วโมงจึงจะครบเครื่อง จึงต้องถูกตัดต่อ และส่วนที่มักจะถูกตัดออกไปก็มักจะเป็นตอนไหว้ครู ซึ่งก็เท่ากับเป็นการตัดหัวนั่นเอง การพบกันระหว่างสองวัฒนธรรมนี้ แทนที่จะเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรม (Inter-cultural) จึงกลายเป็นการดูดกลืนทางวัฒนธรรม(Assimilation) ไปอย่างช่วยไม่ได้

อนึ่ง พื้นฐานการผลิตทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพของสื่อมวลชนและสื่อพื้นบ้านนั้นแตกต่างกัน เพราะสื่อมวลชนต้อง “ผลิตให้มากเข้าไว้ เอากำไรเป็นหลัก สุดที่รักคือตลาด” ในขณะที่สื่อพื้นบ้านนั้นผลิตอย่าง “ค่อยเป็นค่อยไป พอใจจึงทำ” ดังนั้น หากสื่อมวลชนจะให้หมอลำแต่งกลอนลำเป็นเรื่องก็ดี เป็นกลอนก็ดี มาออกเทปต่อ ๆ กันหลายๆ ชุดล้วนแต่จะพบกับความยุ่งยากตามมาตรงที่ไม่สามารถประสานกันได้เนื่องจากสื่อพื้นบ้านไม่อาจจะผลิตเพื่อรองรับการผลิตแบบอุตสาหกรรมได้

น่าสังเกตว่า การทำหน้าที่เผยแพร่และส่งเสริมวัฒนธรรม โดยเฉพาะศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) ที่ได้อาศัยสื่อมวลชนเป็นช่องทางในการรุกเชิงวัฒนธรรมอย่างหมอลำนั้น ตัวหมอลำเองมักจะต้องมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาให้ใหม่และทันสมัย ทันกับกระแสความนิยมของสังคมอยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมที่จะทำให้สามารถถ่ายทอดผ่านสื่อแต่ละประเภทได้อย่างเหมาะสม และบรรลุประสิทธิผลมากที่สุด แต่ปัญหาที่ตามมาก็คือ หลังจากที่หมอลำปรับตัวเพื่อให้เข้ากันกับ “กรอบแห่งกฎเกณฑ์” ต่าง ๆ ของ สื่อมวลชนแล้ว (ไม่ว่าจะเป็นกรอบการแข่งขันทางธุรกิจ กรอบด้านระเบียบการออกอากาศ กรอบด้านเวลา ฯลฯ) หมอลำได้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเนื้อหาและการนำเสนอจนทำให้โครงสร้างที่เป็นเอกลักษณ์บางอย่างแบบศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) พลอยเสื่อมสูญไปด้วยหรือไม่

อย่างไรก็ตาม ปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้านเช่นหมอลำยุคปัจจุบัน ยังคงแสดงว่า หมอลำทุกวันนี้ยังคงเจริญงอกงามต่อมา เนื่องจากมีผู้ดูแลเป็นสื่อมวลชนและนายทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม จะเห็นได้ว่าสื่อมวลชนมีการปฏิบัติต่อหมอลำในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับรัชกาลที่ ๔ ทั้งนี้่าจะเนื่องจากสื่อมวลชนและนายทุนเล็งเห็นว่าหมอลำเป็นแหล่งทรัพยากรที่ทำกำไรให้ตัวเองได้ ดังนั้นสิ่งสำคัญที่สื่อมวลชนและนายทุนได้กระทำคือ การบำรุงเลี้ยงและให้การสนับสนุนหมอลำเป็นอย่างดี พร้อมทั้งก็เก็บเกี่ยวผลิตเอาดอกผลอันเกิดแต่หมอลำอย่างเต็มที่

ดังนั้น จากมุมมองของผู้วิจัยในฐานะนักนิเทศศาสตร์จึงได้มีการตั้งประเด็นสำคัญเพื่อที่จะศึกษาว่า

๑. ในเมื่อหมอลำของอีสานนั้นมีหลายประเภท เช่น หมอลำผีฟ้า หมอลำกลอน หมอลำพื้น หมอลำเพลิน หมอลำเดิน หมอลำผญา ฯลฯ การคัดเลือกหมอลำมาผลิตซ้ำนั้นเป็นประเภทใด เหตุใดสื่อมวลชนจึงเลือกหมอลำบางประเภทเท่านั้นมาผลิตซ้ำและเผยแพร่ และทำไมจึงเลือกบางประเภทมาผลิตซ้ำมากเป็นพิเศษและเผยแพร่บ่อยเป็นพิเศษ หมอลำบางประเภทนั้นมีคุณสมบัติใดจึง “เข้าตากรรมการ” ได้ง่าย ๆ สื่อมวลชนสมัยใหม่มีการดำเนินกลยุทธ์การเลือกประเภทหมอลำและ ใช้เกณฑ์อะไรบ้างในการเลือกหมอลำเหล่านั้นมาผลิตและเผยแพร่อันเป็นการส่งเสริมหมอลำให้เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบัน

๒. การที่หมอลำก็มีลักษณะเฉพาะของตัวเอง ซึ่งธรรมชาติบางประการของหมอลำคงไม่สามารถปรับให้กลมกลืนและสอดคล้องกับสื่อมวลชนสมัยใหม่ได้ทั้งหมด ดังนั้นเมื่อมีสื่อมวลชนสมัยใหม่มาเป็นช่องทางในการนำเสนอหมอลำ อันทำให้ศิลปะการแสดงพื้นบ้านชนิดนี้มีศักยภาพที่จะดำรงอยู่ต่อไปได้ทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ทั้งยังสามารถขยายตัวออกไปได้อย่างรวดเร็ว นั้น ผู้วิจัยต้องการศึกษาว่าสื่อมวลชนมีการดำเนินกลยุทธ์ในการ

ปรับเปลี่ยนเนื้อหาและรูปแบบหมอลำอย่างไร เพราะเมื่อสื่อมวลชนแต่ละชนิดมีการปรับเปลี่ยน “ตัวสื่อ” (medium) ก็จำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนเนื้อหาและรูปแบบให้เหมาะกับลักษณะธรรมชาติของตัวสื่อตัวใหม่นั้นด้วย (เช่น หมอลำที่แสดงสด แสดงเพื่อบันเทิงเสียง แสดงในโทรทัศน์ จะแตกต่างกันออกไป) นี่ก็ถือว่าเป็นธรรมชาติของสื่อมวลชน ดังนั้นกลยุทธ์ในการปรับเปลี่ยนธรรมชาติของแต่ละฝ่ายเข้าหากันเช่นนี้ก็เป็นประเด็นที่จะศึกษาค้นคว้าด้วยเช่นกันว่า ในการคัดเลือกหมอลำประเภทต่าง ๆ มาผลิตและเผยแพร่หมอลำนั้น สื่อมวลชนได้นำหมอลำมาปรับเปลี่ยนอย่างไรบ้าง

๓. ประเด็นเรื่อง ความเร็ว(speed) และปริมาณ (quantity)ในการผลิตหมอลำนั้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า หมอลำแบบพื้นบ้านไม่สามารถผลิตเป็นจำนวนมาก ๆ ในเวลาอันสั้นเหมือนสื่อมวลชนผลิตได้อย่างแน่นอน จึงน่าจะศึกษาว่า เมื่อสื่อมวลชนเลือกประเภทหมอลำได้แล้ว ในกรณีที่หมอลำที่ผ่านการคัดเลือกนั้นยังไม่สมบูรณ์แบบที่จะนำเสนอคือ คุณสมบัติยังไม่เป็นไปตามที่สื่อมวลชนต้องการเสียทั้งหมด สื่อมวลชนได้ใช้วิธีใดมาชดเชยข้อบกพร่องนี้ เช่น อาจจะทำเอาผลงานเก่า ๆ มาเรียบเรียงปรับปรุงใหม่โดยใช้การลำลีลาใหม่ (เพื่อให้ได้ผลงานการลำที่เร็วขึ้น) หรือดัดแปลงให้เนื้อหาหายไปจากเดิมบ้าง เป็นต้น

๔. เนื้อหาและรูปแบบหมอลำนั้น เมื่อได้รับการสร้างสรรค์ หรือถือกำเนิดมาในแต่ละบริบทก็必将มีความแตกต่างกันไป เช่น หมอลำแบบผู้ไท (ลำภูไท) นั้นมีสำเนียงการลำที่ต่างออกไปจากหมอลำประเภทอื่นอย่างเห็นได้ชัด หรือในจังหวัดเลยนั้น ไม่มีหมอลำเป็นของพื้นถิ่นเลย เพราะ สำเนียงการพูดท้องถิ่น (Dialect) นั้นไม่เอื้อต่อการลำ ถึงทำก็ทำให้เป็นหมอลำไม่ได้เพราะจะไม่มีทำนอง และจะฟังยาก ดังนั้น หากหมอลำที่เป็นสำเนียงเฉพาะถิ่นมาก ๆ นั้น ถ้าจะขยายขอบเขตในระดับที่กว้างขึ้น ให้เป็น สื่อมวลชนระดับภาค และระดับประเทศนั้น (จาก Localized สู่ Regionalized ขยายสู่ Nationalized) สื่อมวลชนมีวิธีการอย่างไร ที่จะทำให้เกิดการแพร่ขยายในระดับที่กว้างขึ้นได้ หรือหมอลำที่มีคุณสมบัติผ่านเกณฑ์ของสื่อมวลชนแล้ว สื่อมวลชนดำเนินกลยุทธ์ใดที่จะเร่งหรือทำให้หมอลำเป็นที่รู้จักอย่างต่อเนื่องยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีก

๕. หากเรามีการมองย้อนกลับไปศึกษาว่า การที่สื่อมวลชนจะมีบทบาทในการส่งเสริมสื่อพื้นบ้านหมอลำ สื่อมวลชนต้องมีกลยุทธ์ในการผลิตหมอลำอย่างไร เป็นช่องทางเผยแพร่หมอลำอย่างไร จึงจะกระทบกระเทือน “รากเหง้า” ของสื่อพื้นบ้านหมอลำให้น้อยที่สุดและหากจะต้องมีการปรับเปลี่ยนดัดแปลงวัตถุดิบ (หมอลำคือวัตถุดิบที่ต้องมีการแปรรูปก่อนนำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด) ควรจะต้องมีหลักเกณฑ์การดัดแปลงอย่างไรเพื่อมิให้หมอลำหรือสื่อพื้นบ้านนั้นกลายเป็นสูญพันธุ์ไปจนหารากเหง้าเดิมไม่พบ

ปัญหานำการวิจัย

๑. สื่อมวลชนสมัยใหม่ มีกลยุทธ์ในการส่งเสริมและสนับสนุนหมอลำให้คงอยู่และดำเนินไปตามกระแสวัฒนธรรมของสังคมได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อวิเคราะห์การดำเนินกลยุทธ์ของสื่อมวลชนสมัยใหม่ในการส่งเสริมหมอลำ

ข้อสันนิษฐานเบื้องต้น

๑. วัฒนธรรมพื้นบ้านที่สามารถดำรงอยู่และสืบทอดต่อมาในสังคมได้ย่อมผ่านกระบวนการปฏิบัติทางวัฒนธรรม (Cultural Practice) มีการผลิตซ้ำ (Reproduction) และมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาโดยการคัดเลือก (Selective tradition) ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคม (Social Context) ที่แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลา

๒. สื่อมวลชนสมัยใหม่มีบทบาทในการปรับเปลี่ยนศิลปะการแสดงพื้นบ้านหมอลำให้มีการเปลี่ยนแปลงจนทันสมัยอยู่เสมอ ทั้งยังเป็นช่องทางเผยแพร่ให้หมอลำกระจายออกไปสู่สังคมได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวางโดยมีกลยุทธ์ในการนำเสนอหลายรูปแบบ

นิยามศัพท์เฉพาะ

กลยุทธ์ หมายถึง วิธีการ อีกทั้งรูปแบบต่าง ๆ ของการเลือกเพื่อนำมาผลิตและเทคนิคการนำเสนอหมอลำ ตลอดจนกระบวนการทั้งหลาย ที่สื่อมวลชนสมัยใหม่ใช้เพื่อการเผยแพร่หมอลำสู่สังคม

สื่อมวลชนสมัยใหม่ หมายถึง เทปคาสเส็ต, วีดีโอเทป, แผ่นซีดี, รายการวิทยุ, รายการโทรทัศน์ และ ภาพยนตร์ ตลอดจนสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทนิตยสารรายเดือน

หมอลำ หมายถึง ก.รูปแบบการขับลำนำโดยใช้ภาษาและท่วงทำนองเฉพาะถิ่นอีสานประกอบการเล่นเครื่องดนตรีพื้นบ้านอีสานและเครื่องดนตรีสากล

ข.ผู้มีความเชี่ยวชาญในการขับลำแบบอีสาน

ผู้ผลิตสื่อมวลชนสมัยใหม่ หมายถึง ผู้ผลิตเทปคาสเส็ต, วีดีโอเทป, แผ่นซีดี,

สื่อสิ่งพิมพ์อื่นๆ และ ผู้จัดรายการวิทยุ,รายการโทรทัศน์ ตลอดจนผู้สร้างภาพยนตร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหมอลำ

ผู้รับสาร หมายถึง คนอีสานและผู้สนใจในการฟัง ชม หมอลำ

กลอนลำ หมายถึง เนื้อร้องที่เป็นภาษาถิ่นอีสานสลับกับภาษากลางประกอบทำนองดนตรี

ค่ายเทป หมายถึง บริษัทที่นำหมอลำมาผลิตเป็นเทปคาสเส็ต, วีดิโอเทป, แผ่นซีดี

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้ จะศึกษาการนำสื่อมวลชนสมัยใหม่มาเป็นช่องทางในเชิงรุก (Active Channel) และใช้เผยแพร่หมอลำ ทั้งนี้จะศึกษาข้อมูลดังต่อไปนี้

๑. ผลิตสื่อประเภทโสตทัศนูปกรณ์ โดยจะเลือกเอาผลผลิตสื่อประเภทเทป ซีดี และวีดิโอเทป ของหมอลำทุกประเภทที่ผลิตตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๙ - พ.ศ. ๒๕๔๐

๑.๑ ประเภทเทปและแผ่นซีดี

ได้แก่ บริษัทพีจีเอ็ม เร็คคอร์ด จำกัด บริษัทแกรมมี่จำกัด

๑.๒ ผู้ผลิตสื่อประเภทโสตทัศนูปกรณ์ ประเภทวีดิโอเทป

ได้แก่ บริษัทอวีวีเอสเอ็นเตอร์เทนเมนท์จำกัด

๒. รายการวิทยุ

๒.๑ รายการวิทยุในส่วนกลาง ได้แก่ รายการลูกทุ่งอีสาน(A.M.๑๐๓ Khz) และรายการลูกทุ่งห้าดาว (F.M. ๑๐๓ Mhz)

๒.๒ รายการวิทยุในส่วนภูมิภาค รายการเพลงขวัญใจชนบท จส ๑๐๐

จ.ร้อยเอ็ด(A.M. ๑๒๔๑ Khz)

๓. รายการโทรทัศน์

๓.๑ รายการโทรทัศน์ในส่วนกลาง รายการที่มีหมอลำเสนอเป็นประจำ เช่น ช่อง ๕ รายการที่นำเสนอคอนเสิร์ตหมอลำและ รายการมิวสิกวิดีโอเพลงลูกทุ่งหมอลำ ช่อง ๓ ช่อง ๕ ช่อง ๗ ช่อง ๙ และช่อง ๑๑ ช่วงเวลาดังแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ - เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๑

๓.๒ รายการโทรทัศน์ในส่วนภูมิภาค รายการที่มีหมอลำเสนอเป็นประจำ เช่นรายการหมอลำจากสยาม หมอลำห้าดาว ช่อง ๑๑ กรมประชาสัมพันธ์ เขต๑ จ.ขอนแก่น

๔. สื่อภาพยนตร์ ได้แก่ ภาพยนตร์เรื่อง เสียงแคนดอกคูน ลำซิ่งนักเลงปืน
หมอลำพ่อลูกอ่อน มนต์รักลำน้ำชี

๕. สื่อสิ่งพิมพ์ ได้แก่ นิตยสารรายเดือนราชาเสียงทองทุกฉบับใน พ.ศ. ๒๕๔๐

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ประโยชน์ต่อวงวิชาการ โดยเฉพาะกับวงวิชาการด้านสื่อสารมวลชนได้องค์ความรู้ที่จะพัฒนาและปรับปรุงแก้ไขวิธีการนำสื่อมวลชนมาประยุกต์ใช้เพื่อการถ่ายทอดและเผยแพร่หมอลำให้เกิดประโยชน์อย่างมากที่สุดและเกิดผลกระทบน้อยที่สุด

๒. ประโยชน์ต่อวงสังคม ทำให้ได้เห็นแนวทางว่า วงการธุรกิจค่ายเทปก็ดี วงการหมอลำเองก็ดี ที่ต้องการใช้สื่อมวลชนเพื่อกาส่งเสริมสื่อพื้นบ้านนั้น จำเป็นที่จะต้องหาช่องทางเพื่อการส่งเสริมอย่างเหมาะสมและควรแก่สภาพของสื่อพื้นบ้านเอง เพื่อให้สามารถรักษาเอกลักษณ์ของสื่อพื้นบ้านนั้นไว้ให้ดีที่สุด